

Поняття "педагогічно занедбані діти". Соціально-педагогічні причини появи важковиховуваних дітей. Принципи, шляхи і засоби перевиховання. Література. Завдання для самостійної роботи. Завдання для самоконтролю.

Виховання — найбільш відповідальна й водночас найбільш складна сфера діяльності людини. Кожна людина так чи інакше займається цією важкою працею, навіть не маючи належної професійної підготовки. А оскільки особистість дитини є надто складною психофізіологічною системою, а її вихованням в багатьох випадках займаються непідготовлені люди, то не дивно, що на цьому складному шляху так багато помилок, соціального браку і навіть трагедій. Результатом цього є поява "важких", педагогічно занедбаних, важковиховуваних дітей.

Поняття "педагогічно занедбані діти"

У педагогічному обігу є різні підходи до визначення наслідків педагогічного браку у процесі виховання: "важкі" діти, "педагогічно занедбані" вихованці, "важковиховувані" учні. Та це не змінює сутності явища. Будемо вважати, що це синонімічні поняття.

Важковиховуваними називають дітей, які систематично порушують встановлені норми і правила поведінки, з відразую ставляться до навчання, виявляють негативізм до соціального оточення.

Для важковиховуваних дітей характерні такі особливості поведінки:

- неправильно сформовані потреби: матеріальні потреби переважають над моральними; більшість матеріальних потреб мають аморальний характер: для їх задоволення використовують засоби, які не завжди відповідають нормам моралі (паління, вживання алкоголю, наркотиків, крадіжки), що призводить до деградації особистості;
- у частини цих дітей не розвинені соціально-політичні потреби;
- "важкі діти" прагнуть до спілкування з подібними до себе, перебувають поза зв'язками з постійними учнівськими колективами;
- недостатньо розвинута потреба у пізнанні навколишнього світу; погано вчать, не володіють методами пізнавальної діяльності;
- перекохані естетичні потреби;
- не розвинута, засмічена вульгаризмами, жаргонною лексикою мова;
- спостерігається непослідовність, суперечливість у поглядах і переконаннях;
- відсутні чіткі уявлення про норми поведінки, обмежені почуття відповідальності за вчинки;
- вкрай обмежені інтелектуальні інтереси; перевага утилітарних інтересів над духовними позбавляє цих учнів перспективи розвитку, інтелектуального і морального вдосконалення;
- приховують свою діяльність від батьків, учителів та однокласників.

За ступенем педагогічної занедбаності "важких" підлітків і юнаків можна поділити на чотири групи.

1. Важковиховувані діти, які байдуже ставляться до навчання, періодично порушують правила поведінки і дисципліну. Для них характерні негативні моральні якості: грубощі, брехливість, нечесність та ін.
2. Педагогічно занедбані підлітки, які негативно ставляться до навчання й суспільно корисної діяльності. Вони систематично порушують дисципліну й норми моральної поведінки, у них постійно проявляються негативні моральні риси особистості.
3. Підлітки-правопорушники, які перебувають на обліку в інспекціях у справах неповнолітніх або направлені до спецшкіл і спеціальних професійно-технічних училищ.
4. Неповнолітні злочинці — педагогічно занедбані підлітки і юнаки, які вчинили кримінальні злочини, порушили правові норми й направлені судом до виправно-трудових колоній.

Соціально-педагогічні причини появи важковиховуваних дітей

Проблеми появи і перевиховання педагогічно занедбаних дітей турбували людей впродовж всієї історії суспільства. Адже завжди були діти з відхиленнями у поведінці, знедолені, сироти, діти-правопорушники.

Впродовж ХХ ст. на терені колишнього Радянського Союзу спостерігалось кілька "спалахів" появи педагогічно занедбаних дітей, що було зумовлено соціально-історичними й економічними причинами.

1. Період Першої світової війни (1914—1918 рр.): військова розруха, сирітство дітей у зв'язку з загибеллю батьків на війні, окупація територій чужоземними військами.
2. Громадянська війна (1918—1922 рр.): руйнування народного господарства, великі переміщення певних прошарків населення в країні і за її межами, безробіття, хвороби, голод та ін.
3. Тридцять років: штучний голодомор, масові репресії до частини населення країни призвели до соціально-педагогічної занедбаності значної частини дітей.
4. Друга світова війна (1939—1945 рр.): загибель батьків, окупація, голод, сирітство, значні економічні труднощі.
5. Останні десятиріччя ХХ ст. характеризується збільшенням соціально занедбаних дітей з причини зниження відповідальності певної частини батьків за виховання дітей, ослаблення національних коренів, що жили процес виховання, необмежений вплив масової культури, яка веде певним чином до "зомбування" частини молоді.

Таким чином, проблеми важковиховуваних дітей породжувались і породжуються передусім соціальними факторами. Ще англійський соціаліст-утопіст Р. Оуен (1771—1858) писав: "По-милково було б думати, що неможливо попередити шкідливі і злочинні дії або що не можна сформувані в широких розмірах розумні звички у підростаючого покоління. Провина за злочинний характер лежить не на індивіді, а на системі, серед якої він виховується. Знищить обставини, які сприяють створенню злочинних характерів, — і злочинів більше не буде; замінить їх обставинами, які розраховані на створення звичок до порядку, регулярності, стриманості, праці, — і людина буде володіти цими якостями"

Для педагогічно занедбаних підлітків і юнаків характерні, як і для чималої частини нашого суспільства, такі негативні риси, як жорстокість, моральне огрубіння, схильність до насильства. На це явище мали вплив глибинні процеси соціальних діянь, що існували в житті країни впродовж довгих десятиліть знецінення особистості як найбільшої цінності в результаті двох страшних воєн ХХ ст., голодомори, численні репресії, насильства над людиною авторитарної державної машини та ін. З одного боку, це призводило до руйнування гуманістичних начал в людині, а з другого — людина на насильство відповідала внутрішнім протестом, чинила нові насильства, виявляючи жорстокість.

Тому проблема роботи з педагогічно занедбанними дітьми є досить складною як в соціальному, так і в педагогічному плані.

На появу важковиховуваних дітей можуть впливати різні негативні фактори, породжені діяльністю сім'ї, дитячих виховних закладів.

1. Діяльність неблагополучно! сім'ї (неповна сім'я, батьки-п'яниці, наркомани, ведуть аморальний спосіб життя), для якої можуть бути характерні прояви таких негативних факторів: соціальна безвідповідальність за виховання дітей; психолого-педагогічна неграмотність; негативні приклади моральної поведінки для соціального успадкування; відсутність доброти, сімейного затишку, любові до дітей; прояви насильства, жорстокості; відсутність системи вимог; брак істинного батьківського авторитету; матеріальні нестатки.
2. Діяльність "благополучної" сім'ї (є батько й мати, які працюють, освічені, інтелектуально розвинені, належний матеріальний достаток) також певною мірою може негативно впливати на особистість дитини, сприяти появі значних помилок у її життєдіяльності. І в такій сім'ї можна спостерігати негативні фактори: низька психолого-педагогічна культура; створення для дітей "парникових" умов для розвитку, що веде до ослаблення особистості; матеріальне перенасичення; вседозволеність, відсутність системи вимог і контролю; прояви елементів фальшивого авторитету.
3. Діяльність загальноосвітніх навчально-виховних закладів не завжди створює оптимальні умови для розвитку особистості. І тут можуть бути негативні фактори впливу на вихованців, які ускладнюють взаємини дитини з батьками, товаришами, інколи разом з іншими чинниками (негативний вплив сім'ї, засобів масової інформації, стихійної вулиці) руйнують особистість. Це

перевантаженість змістом навчального матеріалу, яким учень у зв'язку з обмеженими розумовими можливостями не може оволодіти, що породжує негативізм, опір, "втечу" від навчальної діяльності, почуття власної неповноцінності, меншовартості порівняно з іншими учнями; відсутність належних умов для задоволення своїх інтересів (спортивна діяльність, конструювання, моделювання та ін.); прояви з боку вчителів-вихователів негативізму до учнів з моральними вадами; недостатній рівень педагогічної культури вихователів (нетактовність, грубощі, авторитаризм та ін.); ізоляція, усунення учнів з певними недоліками в морально-інтелектуальному розвитку від цікавих колективних справ та ін.

Принципи, шляхи і засоби перевиховання

До педагогічно занедбаних вихованців має бути особлива увага з боку професійних педагогів, батьків та всіх, хто постійно спілкується з такими дітьми.

"Перевиховання, — як наголошує дослідник М.М. Фіцула, — це спеціальний вид педагогічної діяльності педагогів і учнів, спрямований на подолання недоліків їх особистості, розвиток наявних у неї позитивних якостей і формування на цій основі нових, суспільно значимих корисних рис і властивостей"¹. Вихователів доводиться мати справу з підлітками, у яких проявляються лише окремі риси, що суперечать нормам моралі. В таких випадках може йти мова не про перевиховання, а лише виправлення.

Перевиховання — процес досить складний, тривалий, багатогранний. Воно має виконувати певні функції: відновлюючу, компенсаційну, виправну, стимулюючу.

Перевиховання ґрунтується на загальних принципах виховання. Але в роботі з педагогічно занедбаними дітьми варто акцентувати увагу на тих, які впливають із соціально-психологічних особливостей цих дітей. Це такі принципи.

1. Зв'язок перевиховання з цікавою продуктивною працею.
2. Організація дитячого колективу, який здійснював би позитивний вплив на вихованця.
3. Опора на позитивні якості й позитивний соціальний досвід важковиховуваних дітей.
4. Органічне поєднання поваги до вихованців з прийнятою системою вимог.
5. Єдність і систематичність педагогічних впливів на вихованців.
6. Індивідуальний підхід до вихованця.
7. Гуманне ставлення до важковиховуваних у процесі перевиховання, виходячи з педагогічного постулату: ці діти "важкі", бо їм важко подолати ті чи інші соціальні труднощі; з другого боку, значні відхилення важковиховуваних від моральних норм поведінки — своєрідне моральне захворювання, а тому й ставлення до таких дітей має бути адекватне.
8. Об'єктивне ставлення до важковиховуваних.
9. Педагогічний вплив на важковиховуваних дітей здійснюється у неафективному стані педагога.
10. Випереджаюче виховання позитивних якостей у важковиховуваних дітей.

У системі виховання підростаючого покоління важливе місце мають посідати попереджуючі заходи, які запобігали б масовій появі важковиховуваних дітей. Варто акцентувати увагу на соціальних передумовах попередження появи "важких" дітей. Вони носять глобальний характер.

1. Організація здорового суспільства в соціальному і психічному плані.
2. Забезпечення достатньої психолого-педагогічної культури батьків. Закладаються ці основи ще в шкільному віці, виходячи з соціальної об'єктивності, що кожна молода людина має бути відповідальним батьком чи матір'ю в першу чергу, а потім фахівцем певної галузі.
3. Створення соціально-педагогічних умов для реалізації і задоволення кожною особистістю своїх інтересів і потреб.
4. Подолання у суспільстві рецидивів насильства, жорстокості, обмеження розповсюдження "масової культури".
5. Забезпечення високого соціального статусу учителя в суспільстві.

У процесі подолання моральної хвороби важковиховуваності окремих дітей з погляду його складності, багатоаспектності виділяють кілька етапів.

Перший етап — діагностичний: вивчаються й аналізуються позитивні та негативні властивості виховання, умови, що сприяли появі і формуванню негативних властивостей;

визначаються шляхи і засоби нейтралізації негативних проявів і актуалізація позитивних. Вихователь складає детальну характеристику педагогічно занедбаного вихованця.

Другий етап — планування та визначення напрямків роботи. Класний керівник спільно з усіма вихователями, які спілкуються з "важким" учнем, розробляє детальний план перевиховання, визначає місце і роль кожного вихователя.

Третій етап — цілеспрямована педагогічна діяльність: реалізуються визначені плани перевиховання конкретної особистості із залученням всіх, хто може позитивно впливати на дитину (батьків, родичів, однокласників, учителів-вихователів та ін.). Координує цю роботу передусім класний керівник. Здійснюється аналіз соціально-психологічних змін у поведінці вихованця, визначаються нові перспективні лінії.

У роботі з педагогічно занедбаними дітьми нерідко доводиться зустрічатися з досить складними випадками своєрідного "морального захворювання". У такому разі доводиться вдаватися до педагогічного консилиуму, який передбачає всебічний аналіз причин, що призвели до труднощів у життєдіяльності вихованців, аналіз особливостей поведінки і визначення шляхів та засобів перевиховання.

У процесі перевиховання педагогічно занедбаних дітей застосовують загальнопедагогічні методи виховання.

Незважаючи на складність і довготривалість перевиховання, педагоги мають вірити в силу виховного впливу на особистість, намагатися будь-що допомогти педагогічно занедбаній дитині стати повноцінною людиною. Як зазначає М.М. Фіцула, школа і сім'я можуть справитися з таким важким завданням за умови, що результативність процесу перевиховання залежить від вразливості, пластичності і сили біологічних задатків, від тривалості негативного досвіду особистості і її готовності до виправлення. Процес перевиховання не однаково впливає на важковиховуваних учнів — найбільший вплив має на податливих. Слабка дія виховного впливу має місце за умови протидій йому або нездатності позитивно сприймати його. Наслідки впливу виховного середовища залежать від уміння педагога спиратися на наявний позитивний фонд особистості, уміння залучати її до активної співпраці у своєму виправленні. Успіх виховного впливу на важковиховуваних учнів залежить від залучення їх до корисної діяльності, забезпечення високого темпу їх життя. Зміст виховної роботи з важковиховуваними учнями має відповідати їх індивідуальним і віковим особливостям, мати високу емоційну насиченість. Процес перевиховання вимагає налагодження доброзичливих стосунків важковиховуваних з батьками, вчителями і ровесниками, озброєння педагогів, батьків, представників громадськості методами і прийомами перевиховання, вміння користуватися ними в конкретній життєвій ситуації.

Превентивне виховання – своєрідна філософія виховання

В Україні склалася система виховання, в якій втілюється самотутність народу. Нині під впливом глибинних народних національно-виховних традицій поступово відроджується національна система виховання, функціонування якої разом з тим відповідає таким реаліям сьогодення, як у перехід України до ринкових відносин, відродження в усіх сферах життя українського суспільства і процес розбудови незалежної держави. В її основі – український ідеал.

«Національне і громадянське виховання є одним із головних пріоритетів і органічним компонентом розвитку освіти. Воно має бути спрямоване на формування в дітей та молоді сучасного світогляду, ідей, поглядів, переконань, заснованих на найцінніших надбаннях вітчизняної і світової культури. В основу національного і громадянського виховання мають бути покладені принципи гуманізму, демократизму, єдності сім'ї і школи, наступності та спадкоємності поколінь.

Головна мета національного та громадянського виховання – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування в молоді особистісних рис громадян української держави, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури.

Національне і громадянське виховання має здійснюватися впродовж усього процесу навчання. Воно має забезпечити всебічний розвиток, гармонійність і цілісність особистості, її здібностей та обдарувань, збагачення на цій основі інтелектуального потенціалу народу, його духовності й культури, формування громадянина України, здатного до самостійного мислення, суспільного вибору і діяльності» (Національна доктрина розвитку освіти).

Процес державотворення, загальна демократизація й гуманізація суспільства потребують змін у вихованні підростаючого покоління.

Стратегічною метою виховання особистості є її підготовка до виконання комплексу соціальних ролей: громадянина, трудівника, громадського діяча, сім'янина, товариша.

Кожна дитина прагне духовної свободи, яка визначається вищою особистісною цінністю, прерогативою, що задає, як зазначає І Бех, доктор психологічних наук, дійсний член АПН України та директор Інституту проблем виховання АПН України, наукову стратегію й тактику виховного процесу, акумулює інноваційний методичний арсенал на досягнення суб'єктом виховання конкретних духовно розвиваючих цілей.

Свободу у виховному сенсі ми розглядаємо як владу вихованця над собою, над своєю діяльністю, перетворення її у вільний акт, який оцінюється перш за все мотивом, завдяки якому його вчинено.

З іншого боку, духовно-ціннісним апогеєм особистості виступає почуття власної гідності. Це особливе особистісне утворення, яке сам учень формулює щодо себе та заслужено сподівається на шанування його іншими людьми, відчуває самоповагу за свої вчинки, що піднялися до рівня суспільних цінностей.

Саме за допомогою почуття власної гідності відбувається суспільно важливий зв'язок людини зі світом людей, становлення культури гідності.

Сходження особистості до рівня морально-духовної творчості, розуміння свободи як свідомого, вільного вибору юною особистістю суспільно значущої поведінки можливе за умови науково організованого виховного процесу, вмілого використання механізмів виховного впливу.

Необхідність широкого і всебічного правового виховання учнів зумовлена зростанням творчої, організаційної, координаційної ролі права в економічному, політичному та соціальному розвитку суспільства. Здатність людини розуміти норми моралі і законів та відповідним чином поводитись не є природженою. Це формується під впливом соціальних виховних заходів, внаслідок спілкування з іншими людьми, у ході участі в різних видах діяльності.

Розбудова національної освіти вимагає подолання надмірної опіки у виховній роботі. Педагоги спільно з учнями мають творчо вирішувати загальні життєво важливі проблеми, думати над тим, як здійснити заплановане, постійно вдосконалювати життя у діяльність учнів.

Значний ефект дають бесіди, як наприклад, «урок Сократа». Під час проведення уроку учням пропонується дати відповіді на 9 запитань. Це можуть бути такі запитання:

1. Хто отримує більше задоволення: той, кому роблять добро, чи той, хто його робить?
2. Чи завжди треба дошукуватись істини?
3. Що краще: синиця в руці чи журавель у небі?
4. Кому краще живеться: совісному чи безсовісному?
5. Ким гірше бути: тираном чи тим, кого тиранять?
6. Їсти, щоб жити, чи жити, щоб їсти?
7. Чи можна поступитися совістю для отримання засобів на добру справу?
8. Чи позбавляє дисципліна свободи?
9. Чи добре живеться тому, у кого є все, чого він хоче?

Підводячи підсумок такого уроку, учні приходять до життєвої істини, про яку завжди казав Сократ. Давньогрецький філософ теж пропонував своїм учням відповідати на запитання і спільними зусиллями здобувати знання.

Рекомендації щодо поліпшення взаємин з важкими підлітками

1. Адекватність вимог (їх відповідальність) можливостям учня – надання йому права самому визначати свої головні інтереси в житті.

Нав'язування педагогам і батькам учня власних високих стандартів, чужих йому інтересів викликає, як правило, в нього почуття невпевненості, неповноцінності, інколи і агресію.

2. Забезпечення підліткові емоційного комфорту. Небажано, щоб учень сприймав учителя, як налаштованого проти нього, тому потрібно сприймати «важких» учнів такими, якими вони є, спокійно, а не спалахувати на кожне їхнє негативне висловлювання або вчинок.

3. Посилення контролю. Його особливо потребують імпульсивні, нестримані діти. Рекомендується за провини не стільки карати їх, скільки викликати в них почуття каяття за вчинене. Використовувати такі засоби виховного впливу, як стимуляція зразкової поведінки, демонстрація образи, відмови від схвалення.

4. Схвалення активності. Гіперактивних та неорганізованих дітей рекомендується завантажити корисною й цікавою діяльністю, не залишаючи багато часу для байдикування. Інакше вони використовуватимуть його для небажаних дій.

5. Надання самостійності в такій індивідуальній формі, щоб у підлітка розвинулося почуття причетності, розуміння значущості власного місця в житті та своєї соціальної ролі і, зрештою, щоб підліток прийшов до зміни моральних цінностей, підвищення рівня відповідальності та впевненості у собі.

6. Уникати навішування ярликів. Досвід доводить, що перегляд учителем своїх суджень про «важких учнів», швидка позитивна реакція та схвалення їхніх зусиль у подоланні своїх недоліків у навчанні й спілкуванні мають великий виховний ефект.

7. Використання схвалення та заохочення. «Важких учнів» хвалять за поліпшення навчальної діяльності (а не тільки за здібності), за підвищення рівня вихованості, а також за зусилля у творчій діяльності.

8. Визнання педагогом власних помилок і вибачення.

9. Застосування покарання в необхідних випадках.

Для формування позитивного становлення учнів бажано, щоб учитель у своїх стосунках з ними керувався такими правилами:

- приділяти увагу всім учням;
- знаходити час для особистісного контакту з кожним учнем;

- відзначати успіхи учнів і хвалити їх справедливо;

- враховувати індивідуальні особливості учнів.

Якщо в учнів виникає інтерес до правових проблем – треба провести в училищі вікторину на правову тематику. Для підготовки заходу створюють спеціальну групу, до складу якої залучають працівників правоохоронних органів, педагогів та учнівський актив. Ця група розробляє програму й умови вікторини, проводить її та визначає переможців.

Ті, хто формує питання вікторина, намагаються, щоб вони не виходила за рамки навчальної програми, охоплювати поняття, важливі виявлення рівня правової культури учнів.

Учені-психологи довели, що людина краще засвоює ту чи іншу інформацію, коли вона байдужа до неї. Тоді інформація перетворюється на погляди і переконання.

Часто у право-виховній роботі використовується періодична преса (бесіди за прочитаним, газетна вітрина з цікавими матеріалами з періодики).

Особливе місце в правовому вихованні займає кіно і телебачення.

Одним із основних шляхів правомірної поведінки учнів є поєднання вивчення правил поведінки з їх практичним втіленням у життя. Має бути розроблена чітка система правил поведінки в навчальному закладі і механізм її дії.

Велике значення має педагогічний всеобуч батьків, який дає можливість у тактовній формі підказати батькам, як їм діяти в тій чи іншій ситуації, як впливати на дитину. Одним із засобів підвищення правової культури сім'ї є батьківські збори, зустрічі батьків з лікарями, представниками правоохоронних органів.

Основні завдання для батьків

1. Дотримуватися загальноприйнятих норм поведінки, чіткого режиму (розподіл часу для праці, навчання, дозвілля, відпочинку); практикувати визначення кожному членові сім'ї його обов'язків, контролювати їх виконання, спільно з дітьми аналізувати стан життя родини, її перспективи, внутрішньо-сімейні плани.

2. Постійно тримати в полі зору учнівське життя дитини, цікавитися її успіхами, проблемами, труднощами, інтересами, запитамі, прагненнями та способами їх задоволення.

3. Знати товаришів своєї дитини, зони її неформального спілкування, сповідуванні нею ідеали, пріоритетні життєві орієнтири.

4. Виховувати в дітей відповідальне, ціннісне ставлення до свого здоров'я, культивувати розуміння обов'язку, допомагати в майбутньому своїм пристарілим батькам і родичам, дітям, усім нужденним людям утримувати свою сім'ю.

5. Компетентно і педагогічно грамотно (без повчань, моралізування, докучливості, залякування, з урахуванням вікових характеристик) обговорювати з дітьми проблеми асоціального змісту життя окремих людей (наркомани, токсикомани, алкоголіки). Намагатись, аби перша інформація про наркотичне лихо та сумнівний кайф надійшла до дітей саме від батьків, родини, а не від компанії, з вулиці тощо.

6. Обмежувати доступ дітей до інформації, що популяризує наркоманію, зваблює їх насолодою від уживання наркотичних і токсичних речовин.

7. Розвивати й заохочувати самостійність у дітей, уміння відстоювати свою позицію, власні переконання; навчати протистояти агітації прихильників сучасного способу життя, «прикрашеного» наркотичними й токсичними речовинами, алкоголем тощо.

8. Підтримувати постійний зв'язок за школою, іншими виховними структурами суспільства, допомагати їм у пропаганді й утвердженні здорового способу життя підростаючого покоління.

9. Знати й уміти пояснити основні прикмети чи зовнішні ознаки вживання дітьми наркотиків, токсичних речовин, алкоголю тощо (зміни фізичного стану, поведінки, активності тощо).

10. Бути готовим до консультацій з педагогами, психологами, медиками, до відвертої та спокійної розмови з дитиною, до прийняття певних дисциплінарних рішень щодо обмеження непродуктивного часу життя дитини й контактування її з підозрілими товаришами.

Превентивне виховання

Превентивне виховання передбачає реалізацію заходів, спрямованих на попередження злочинів і злочинності, вдосконалення способу життя учнів без порушень норм моралі; розвиток умов, що сприяють збереженню здоров'я та життя дітей, виявлення негативних змін у поведінці учнів, вивчення причин і умов, що сприяють скоєнню злочину, попередження їх подальшого розвитку; організацію змістовного дозвілля, поліпшення роботи з підлітками з девіантною поведінкою, надання їм допомоги в самовихованні.

Метою є формування правової свідомості на основі тих правових знань, уявлень, переконань, що склалися в нашому суспільстві, почуттів, що регулюють поведінку: почуття законності обраної мети, правомірності шляхів її реалізації, справедливості, активної протидії порушникам законів країни і підвищення правової культури всіх учасників навчально-виховного процесу; формування здорового способу життя, попередження асоціальних проявів серед учнів, профілактика вживання наркотичних речовин.

Здійсненню превентивного виховання сприяють: психолого-педагогічна профілактика та корекція відхилень у поведінці учнів, використання нестандартних форм виховання, забезпечення зайнятості та змістовного відпочинку дітей під час канікул, допомога соціально дезадаптованим категоріям дітей, профілактика дитячої бездоглядності, просвітницька робота щодо запобігання протиправній поведінці, наркоманії, алкоголізму, захворюваності на ВІЛ/СНІД та хворобам, що передаються статевим шляхом, правильне статеве виховання.

Діагностика у превентивному вихованні молоді

Суть педагогічної діагностики – у виявленні факторів негативного впливу на учнів, пошуках стратегії позитивної соціальної адаптації підлітків на основі їх захисту, допомоги у визначенні соціально цінних орієнтацій.

В розробці діагностичної процедури, виборі алгоритму діагностики, корекційних методик важливим для колективу вихователів є знання соціального паспорта мікрорайону навчального закладу.

Паспорт мають складати (відомості можна взяти в службі у справах неповнолітніх):

1. Дані про населення мікрорайону: його загальна кількість і, зокрема, кількість учнів, дітей дошкільного віку, багатодітних сімей, непрацюючого дорослого населення, 15-річної молоді, яка не навчається й не працює, неповнолітніх, що перебувають на обліку в правоохоронних органах, та звільнених з місць перевиховання.
2. Наявність соціальної інфраструктури: кількість шкіл, закладів нового типу та учнів у них; учнів ПТНЗ, середніх спеціальних навчальних закладів та учнів у них; вищих навчальних закладів та студентів у них; позашкільних установ і їх мережу; наявність медичних, юридичних правоохоронних, психологічних та інших служб допомоги неповнолітнім; наявність платних та безплатних форм позашкільної діяльності учнівської молоді; їх кількісний склад; місця продажу алкогольних напоїв та тютюнових виробів.
3. Відомості про суб'єкти асоціального впливу на дітей та молодь, неблагополучні сім'ї; неформальні об'єднання молоді асоціального змісту; неповнолітніх, які перебувають на обліку служб у справах неповнолітніх як лідери асоціальних та кримінальних груп.
4. Наявність суб'єктів виховного впливу на неповнолітніх у школах, дошкільних та позашкільних установах, включаючи громадських вихователів та різного роду спеціалістів по роботі з важковиховуваними підлітками.
5. Участь владних структур у вирішенні проблеми попередження правопорушень неповнолітніх.

Наступний рівень діагностики – діагностика на рівні навчального закладу. Вона має включати відомості про колектив училища: учнівський і педагогічний, зокрема кількість учнів (загальна й

окремо по курсах та спеціальностях), з них – хлопців і дівчат; участь учнів у пізнавально-розвиваючій, трудовій діяльності, естетично-художній, спортивній тощо; конкретні відомості про учнів, які потребують посиленої уваги вихователів. Адміністрація повинна добре знати нахили і уподобання кожного вчителя, щоб уміло і з користю для справи використати потенційні творчі можливості кожного вихователя.

Заводиться картка обліку профілактичної роботи в навчальному закладі.

Алгоритми такої діагностики можуть бути різні (це показники рівнів вихованості, різного роду анкети).

Маючи загальні відомості про колектив, уявлення про особистісні риси учнів з девіантною поведінкою, класний керівник, майстер повинні розробити Програму вивчення і виявлення рівня морально-етичного і соціального розвитку та виховання «важкого» підлітка.

До неї варто включити перелік таких напрямів і питань:

1. Анкетні данні вихованця: прізвище, ініціали, дата народження, група.
2. Прізвище, ініціали батьків (опікунів), місце їх роботи, емоційна атмосфера в сім'ї та її вплив на формування особистості учня, спосіб життя батьків (опікунів), матеріальні та побутові умови життя родини.
3. Кількість дітей у сім'ї, їх вік, місце навчання чи роботи, характер стосунків між дітьми.
4. Умови виховання учня в сім'ї: наявність кімнати чи місця для занять; режим дня; хто найбільше займається вихованням учня; які обов'язки має учень дома; як, де і з ким проводить вільний час; чи співпрацюють батьки з педагогами; чи є єдність вимог батьків і педагогів щодо виховання учня. Статус дитини в сім'ї.
5. Статус учня в групі. Характер стосунків з однолітками. Як ставляться до учня одногрупники. Хто має найбільший вплив на підлітка (в групі та поза училищем). Хто для нього – найбільший авторитет.
6. Коротка характеристика стану здоров'я, здорового способу життя, занять спортом, наркогенних речовин.
7. На основі яких соціальних, психологічних та медико-біологічних ознак варто даного учня зарахувати до важковиховуваних. Особливості поведінки в сім'ї, навчальному закладі, в громадських місцях. Ставлення до навчання та праці, участь у громадському житті.
8. особливості темпераменту, характеру, інтересів, нахилів, пам'яті, сприймання, уяви, уваги, мови.
9. В чому полягає найголовніше упущення у вихованні учня, яке стало причиною його девіантної поведінки.
10. Які заходи превентивного впливу застосовувались до даного учня, їх результати.
11. Яких заходів треба вжити для успішного подолання важковиховуваності учня.

Методичні рекомендації щодо роботи з дітьми з девіантною поведінкою

1. Рольова гра

Суть і мета: рольова гра – це невелика п'єса, яка ставиться учнями. Як правило, в її основі лежить імпровізація. Її мета – інсценізувати незвичні для учнів ситуації та події юридичного характеру. Рольові ігри сприяють кращому розумінню цих ситуацій, а також формуванню співучасті щодо тих, про кого йдеться.

Застосування методу:

- сформулюйте проблему;
- визначте сценічні ситуації, інтриги, дійових осіб;
- визначте кількість учасників і спостерігачів, обдумайте, як доцільніше працювати: всім колективом чи групам, залучайте несміливих;
- продумайте сценарій (чи не буде розповідь ведучого, яку ілюструють, «озвучують», чи це інсценізація, де діють спонтанно, без підготовки діалогів, чи це імітація судового процесу);

- дайте учням час на обдумування гри і своїх ролей;
- учні виконують рольову гру;
- можна в критичний момент зупинити гру, аби опитати спостерігачів та учасників, що саме відбувається на сцені;
- після гри важливо, щоб учні задумались, усвідомили, що це не просто гра, а життєва ситуація, потім обговорити її;
- якщо рольова гра пройшла не успішно – поцікавайтесь в учнів, що треба змінити; якщо вдалося – продемонструйте іншим;

Запам'ятайте:

- рольові ігри мають зачіпати проблеми суперечливі, на які нема однозначної відповіді;
- рольові ігри треба проводити обережно, щоб не зачепити чийсь біль.

2. Робота в парах і групах

Суть і мета: поділ учнів одного колективу на пари чи групи дає більше можливостей для співпраці. Метод доцільний тоді, коли велику кількість ідей треба втілити за короткий час або осмислити абстрактні поняття на основі власного досвіду.

Застосування:

- подумайте, за яким принципом формувати групи;
- якщо групи великі – вибрати керівника, який вів би записи;
- чітко поясніть завдання, розсадіть учнів так, щоб вони бачили один одного;
- приділяйте увагу всім групам, не заважаючи разом з тим, (втручайтесь лише тоді, коли група просить);
- групи мають прозвітувати про виконану роботу (прийняти рішення, підбити підсумки з винесеного питання, проінформувати про те, як ішло обговорення);
- оцінювання роботи.

3. Мозковий штурм (брейн-стормінг)

Суть і мета: це метод заохочення творчої активності та швидкого генерування великої кількості ідей.

Застосування:

- виберіть тему для мозкового штурму; сформулюйте її у вигляді запитань, відповіді на які були б багатоваріантними; запишіть їх на видному місці (наприклад, «Як можна надати затишного вигляду прилеглий до училища території»);
- запропонуйте учням внести пропозиції, запишіть їх на видному місці;
- учні не повинні коментувати й повторювати ідеї один одного;
- не давайте самі оцінку ідеям, свої власні ідеї висловлюйте тільки тоді, коли треба заохотити учнів;
- припиніть мозковий штурм, коли ідеї вичерпаються;
- прогляньте всі пропозиції, запропонуйте учням прокоментувати їх.

4. Дискусія в групі

Суть і мета: надається можливість виявити позиції педагогів та учнів до тієї чи іншої правознавчої проблеми, наприклад, прав людини. Обговорення дає можливість навчитися слухати співрозмовника, говорити по черзі. Можна розробити «Правила дискусії», над якими повинні працювати всі.

Застосування:

- 1) домовтесь про місце проведення дискусії;
- 2) домовтесь про спільні правила проведення дискусії; проаналізуйте пропозиції, якщо нема ніяких – запропонуйте свої, наприклад:
 - якщо хтось говорить – слухай;
 - кожен говорить по черзі, а не всі одночасно;
 - якщо бажаєш висловитися – підніми руку;
 - не перебивай того, хто говорить;

- якщо ти не згоден з тим, хто говорить, переконай себе, що ти маєш критикувати його думку, а не його самого;
 - не смійся, коли хтось говорить;
 - заохочуй до розмови інших;
- 3) обговоріть санкції, які треба застосувати до порушника правил;
- 4) правила вивішайте на видному місці – й нехай висять протягом усього навчального року.

5. Опитування

Суть і мета: питання для опитування повинні передбачати різні варіанти відповідей (а не «так» чи «ні»), висловлення своєї думки, тобто вони мають бути відкриті.

1. Гіпотетичні запитання: «Що б ви зробили чи подумали, коли б...»
2. Роздуми: «Як ми могли допомогти розв'язати цю проблему?»
3. Заохочення, підтримка: «Цікаво, і що потім?»
4. Вияснення позиції: «Що ти думаєш чи відчуваєш з приводу...?»
5. Розслідування: «Чому ти так думаєш?»
6. Уточнення, підведення підсумку: «Чи матиму я рацію, коли скажу, що, на твою думку...»
7. Пошук згоди: «Чи більшість із нас погодиться з тим, що...»

6. Виконання проектів

Суть і мета: це самостійне дослідження учнями певних тем протягом певного проміжку часу, яка завершується написанням підсумкової роботи.

Застосування (за етапами):

- вибір теми або проблеми (тему можуть підбирати як педагог, так і самі учні, питання мають бути сформульовані точно і чітко);
- планування проекту (вирішити, на який час розраховувати проект, які матеріали і засоби треба використати, де їх знайти, як учні працюватимуть: поодиночі чи в групах, як має завершитись проект);
- процес дослідження (під час дослідження виробляється багато навичок: відвідувати певні заклади, розмовляти, брати інтерв'ю, читати, фотографувати, збирати статистичні дані, обробляти їх, працювати з відеокамерою, малювати, поєднувати академічні, соціальні й творчі здібності);
- результат (письмовий звіт, фільм, виставка, аудіо запис, лекція, картина, вірш; проекти, які мають соціальне значення, можуть бути використані в пресі, телебаченні, науковій роботі);
- оцінювання (оцінюють кілька педагогів, залежно від того, знання і вміння з яких предметів використовувались під час роботи над проектом).

7. Метод «гудіння вулика»

Суть і мета: використовується, щоб змінити темп виховної години (наприклад, після довгої промови, педагог дає учням можливість порозмовляти в парах чи групах).

Застосування:

- скажіть, що протягом 5 хвилин учні можуть реагувати на те, що було сказано чи продемонстровано;
- учні можуть обмінятися враженнями, обговорити те, що незрозуміле;
- запропонувати обмінятися думками з усією групою.

8. Використання малюнків

Суть і мета: навчити учнів спостерігати, співпрацювати, розвивати уяву, виховувати співчуття (наприклад, при вивченні прав людини, можна зробити виставку з учнівських малюнків).

Застосування:

- назбирайте з газет, журналів, книжок цікаві малюнки на різні теми;
- запропонуйте учням працювати в парах, дайте кожному учневі малюнок (іншим не показувати);
- кожен описує словами свій малюнок, а партнер пробує його намалювати; потім міняються ролями; малюнки можуть бути схематичні, головне передати за описом;

- порівнюють з оригіналом; обговорюють, що було упущено, наскільки важливе;
або

- запропонуйте намалювати сусіда по парті, запитуючи його про улюблені речі, заняття;
- відповіді на ці запитання мають бути відображені на малюнку (навколо портрета сусіда).

9. Малюнки і світлина (фото)

Суть і мета: на малюнках і фотографіях зображено ідентичне, але воно сприймається кожним по-своєму (ми ж світ сприймаємо неоднаково).

Застосування:

- дайте учням малюнок (парі учнів), щоб вони розглянули його і поставили кілька суттєвих запитань щодо малюнка; малюнки мають бути пов'язані з проблемою, над якою ви працюєте;
- запропонуйте парі показати свій малюнок і чотири найважливіші запитання сусідній парі (виділіть 10 хвилин для того, щоб вони спільно знайшли відповіді на всі запитання); запропонуйте скласти два списки: питання, на які не можуть відповісти, і питання, на які можуть відповісти;
- зробіть виставку всіх малюнків, запитань і відповідей; запропонуйте всім добре ознайомитися з цими матеріалами й зробити при потребі коментарі.

10. Карикатура та комікси

Суть і мета: можуть розважати, інформувати, виховувати.

Застосування:

- заготуйте карикатури або сторінку гумору з газет, часописів, коміксів, реклами, пов'язані тематично (насильство, нетолерантність, расизм, беззаконня...);
- запропонуйте учням обговорити їх за такими запитаннями:

1. Якою була ваша перша емоційна реакція?

2. Яка головна думка карикатури чи коміксу?

3. Чи зображення ефективно передає зміст, певну точку зору і чи спонукає замислитись над проблемою?

4. Що критикується: ідея чи група людей?

5. Чи використано на малюнку певні стереотипи, упередження відносно певної групи людей, як-от: жінок етнічних груп, біженців, інвалідів, неповнолітніх.

6. Зроблено це серйозно, з гумором чи з іронією? Як це допомагає розкрити головний задум?

або

- запропонуйте учням вибрати певний аспект проблеми законслухняності, прав людини і зобразити його у вигляді карикатури або гумористичної сторінки (щоб робота змусила людей замислитися);

- організуйте виставку робіт.

11. Відео

Рада Європи та Міжнародна Амністія випустили відеокасети для використання в навчальних закладах. Корисним можуть бути уривки теленовин, документальних стрічок.

Інформацію, яку отримують учні через відео, швидше обробляють. Наприклад: дати завдання: використавши уяву, написати щоденник людини, яку побачили у відеофільмі, або покласти зміст відеофільму в дискусію.

12. Газети

Суть і мета: іноді в ЗМІ даються певні репортажі, інтерв'ю з суб'єктивними стереотипами та упередженнями. Аналіз допомагає учням розпізнавати їх у житті та могли їм протистояти.

Такий вид діяльності вдосконалює також комунікативні здібності.

Застосування

- виберіть актуальні теми, обговорювані ЗМІ;
- поділіть групу на окремі групи (по 4-5 учнів);
- дайте кожній групі повідомлення;
- запропонуйте обговорити питання:

1. Чи розкриває зміст репортажу його назва?
 2. Ваша перша реакція на описану ситуацію. Чи маєте враження, що хтось помилився? Якщо так, то хто?
 3. Чи висунуті проти когось прямі звинувачення? Якщо так, то складіть їх список.
 4. Чи підкріплені вони якимись доказами?
 5. Яка частина репортажу когось критикує?
 6. Яка частина підтримує і захищає?
 7. Чи вміщені в статті безпосередні пояснення людей, яких критикують.
 8. Які слова були вирішальними для створення вашого враження?
 9. Чи вміщені в статті думки простих громадян стосовно цієї проблеми?
 10. якою є позиція владних структур (працівників соціальних служб, міліції, службовців)?
- продовжити аналіз шляхом розширеної дискусії, написанням учнів власних репортажів або порівняння, як висвітлити проблему в пресі, на радіо, телебаченні;
 - можете запропонувати учням принести цікаві для них газетні матеріали (так можна сформулювати добірку, яка стане основою дискусії у групі); варто задіяти до цього і батьків.

13. Інтерв'ювання

Суть і мета: знайти відповідь не в нормативних документах, книжках, а на конкретних прикладах (наприклад, як змінилися права дитини з давніших часів до сьогодні – через інтерв'ю дідусів, бабусь, батьків).

Застосування:

- поясніть дітям, що документи, які містять права дитини, - результат тривалого процесу, а в минулому багатьма з цих прав діти не могли користуватися;
- складіть з дітьми короткий список дідусів і бабусь;
- запропонуйте взяти в них інтерв'ю;
- не забудьте спочатку в'яснити з ними у співбесіді, наскільки вони обізнані з даною проблемою (запитання обдумайте завчасно);
- не перебивайте, нехай інтерв'ю розвивається природно;
- запишіть відповіді на папір або на касету;
- якщо респондентів кілька, то можуть одне запитання обговорювати разом, а не по черзі;
- після інтерв'ю запропонуйте учням порівняти відповіді з положеннями Конвенції про права дитини.

Поставте запитання:

1. Чи поважали права дітей у минулому?
2. Які права ігноруються і чому?
3. Чи хотілося б Вам жити в такий час?
4. Покращилось чи погіршилося становище дітей сьогодні?

Альтернативна методика

1. Інтерв'ю беруть дома в респондентів.
2. Використовують газетний матеріал, щоби проаналізувати, як захищають чи ігнорують права дітей в інших країнах.
3. Запропонуйте учням групи поставити п'єсу, написати вірш, оповідання, виконати малюнок, в яких порівняти життя дітей колись і тепер.
4. Народна література – гарне джерело для цього.

14. Асоціативний зв'язок

Суть і мета: може використовуватися на першому етапі роботи (щоб в'яснити, наскільки учні обізнані з темою) і на останньому (щоб встановити, що засвоїли).

Застосування:

- підберіть ключове слово, пов'язане з проблемою, яка вивчається;

- які асоціації викликає це слово (можна написати, намалювати, розказати);
- те ж саме можна запропонувати після вивчення теми (щоб бачити зміни); дати учням можливість висловлюватись стосовно теми або назвати якесь слово, пов'язане з нею (зберіть ці слова).

15. Відтворення інформації

Суть і мета: аби проникнути в інформацію, треба відтворити її в іншій формі (наприклад: прослухавши оповідання, зобразити його в малюнках); учні змушені будуть виділити головне й аргументувати свій вибір малюнка.

Застосування:

- підберіть з учнями малюнок, вірш, карикатуру, фільм;
- учні читають, розглядають або слухають;
- вирішують, який епізод можна відтворити іншими засобами і чому саме його;
- якщо хочуть додати якісь деталі, яких нема в оригіналі, мають це обґрунтувати;
- опрацювати нову версію;

Пропозиції щодо видів відтворюваної інформації:

- радіо вистава, записана на плівку;
- коротке письмове оповідання;
- оповідання в жанрі коміксу;
- описовий вірш;
- малюнок;
- розповідь, прослухана в групі чи в училищі;
- виставка в групі.

Формування відповідальності особистості дитини чи молодій людині

Формування відповідальності дитини чи молодій людині є одним із важливих у виховній роботі як у сім'ї, так і в ПТНЗ. Адже з відповідальними дітьми та учнями легко як співіснувати, так і працювати:

- вони сумлінно виконують свої обов'язки;
- дотримуються слова;
- зважають на наслідки своїх вчинків;
- дотримуються соціальних норм;
- намагаються передбачити наслідки того, як їхні вчинки вплинуть на оточуючих.

За невиконання обов'язків відповідальна людина відчуває сором та провину. У неї добре розвинута совість – це внутрішній критерій оцінки власних вчинків. Совість співвідносить реальну чи майбутню поведінку людини з її моральним ідеалом, тому є механізмом моральної самооцінки й регуляції поведінки. Моральна відповідальність людини – це відповідальність за вибір форми поведінки, тобто відповідність цієї поведінки моральним цінностям суспільства, які особистість сприймає як власні цінності. Людина має зважати на вимоги суспільства й відповідати за наслідки своїх дій та вчинків. Своєрідність моральної відповідальності полягає в тому, що критерієм зовнішнього контролю є громадська думка, а внутрішнього – совість.

Із початком навчання у школі докорінно змінюється соціальна ситуація розвитку дитини. У неї з'являються нові, соціально значущі обов'язки, пов'язані з навчанням. Та й сама навчальна діяльність, на відміну від ігрової, має вищий рівень складності, потребує якісно нових зусиль та проявів: стриманості, наполегливості, ініціативності, відповідальності, які формуються у провідній навчальній діяльності разом з іншими новоутвореннями школяра.

У подальшому, особливо при переході в систему професійного навчання, ускладнення соціальних відносин часто призводить до виникнення конфліктів: із самим собою, з близьким оточенням, із суспільством, державою, світом.

Звідси очевидно є необхідність цілеспрямованої роботи фахівців та інших зацікавлених осіб щодо формування в учнів ПТНЗ відповідальності як моральної якості особистості, тобто необхідно

організувати спеціальні заходи, заняття, здійснювати цілеспрямований громадський та педагогічний вплив на молодь у цьому напрямі.

Нормативна поведінка

Поведінка, що відповідає вимогам норм й ними врегульована, називається нормативною. Основне значення нормативної поведінки полягає в упорядкуванні й організації людської активності, у використанні в суспільних взаємовідносинах людей найбільш раціональних методів і засобів. Оцінку нормативній поведінці особистості дають соціальні спільноти та інституції (держава, суспільство, соціальні групи, громадські об'єднання, окремі індивіди) залежно від відповідальності поведінки до нормативної системи (підсистеми), якої дотримується певна спільнота. Норма поведінки особи серед інших не є індивідуальною, оскільки прямо чи опосередковано відображає суспільні цінності та інтереси. У суспільстві є багато нормативних систем (право, мораль, політичні, естетичні й організаційні норми, звичаї і традиції тощо), які взаємодоповнюють одна одну, утворюючи надзвичайно ефективний регулятор людських вчинків.

Знання дитини чи молодої людини про небажані наслідки поведінки:

- знання про те, що за даний вчинок встановлено відповідальність;
- знання про ступінь суворості цієї відповідальності;
- передбачення невідворотності такої відповідальності.

Ці знання формують нормативну поведінку особи, спрямовують її до суспільно корисних вимог.

Ненормативна поведінка

Можливість ненормативної поведінки обумовлена тим, що людська свідомість здатна виходити за межі будь-яких стереотипів і випрацювати нові, раніше не існуючі варіанти поведінки. Корисна ненормативна поведінка відрізняється творчим початком; розпочинаючи з індивідуальних діянь невеликих масштабів, вона здатна набути розповсюдження і стати, у свою чергу, соціальною нормою. Така поведінка сприяє руху вперед, вирішенню актуальних задач.

Але існує й інша ненормативна поведінка, що є шкідливою для особистості та суспільства, перешкоджає їх розвитку. У цьому разі ми маємо соціальну патологію, що викликає реакцію й вимагає використання різних засобів соціального контролю.

Норма типова, а відхилення завжди індивідуалізоване.

Соціальне відхилення так само, як і соціальна норма, характеризується певними спільними властивостями, а саме:

- наявністю невідповідності між вимогами єдиної нормативної системи й потребами особистості;
- однаковою спрямованістю відхилень, що зустрічаються в подібних групах (прошарках) населення;
- масовістю, поширеністю й усталеністю у часовому й територіальному зрізах за певних соціальних умов.

Показники соціальних відхилень

- стан - абсолютне число одиниць поведінки, що відхиляється від норми, на певній території за визначений період часу;
- динаміка – сукупний якісний показник, що характеризує зміну стану;
- рівень – число одиниць поведінки, що відхиляється від норми, у розрахунку на одиницю населення;
- структура – співвідношення відхилень різних видів у соціумі.

Сукупність перелічених ознак свідчить про те, що девіантні відхилення – це явища, що мають тенденції поширення в суспільстві, чим вони відрізняються від аксесів, тобто випадкових чи екстраординарних дій.

Негативні девіантні відхилення поділяються на злочин, інші правопорушення (адміністративні, цивільні, трудові, земельні тощо), аморальні вчинки тощо.

Переважаюча частка соціально-негативних дій скоюється навмисне, хоча їхні результати ні діти, ні молоді люди, а подекуди й дорослі не усвідомлюють або передбачають далеко не повною мірою.

Згідно із суб'єктивною стороною девіацій, вони поділяються на дві групи:

- девіантна поведінка, орієнтована на зовнішнє середовище (екстравертивна) – вона може бути цільовою, заздалегідь запланованою (корисливі та інші цілеспрямовані протиправні діяння й аморальні вчинки) або афективною (насильницькі злочини, сварки в родині);
- девіантна поведінка, орієнтована суб'єктом на самого себе (інтовертивна) – пияцтво, алкоголізм, наркоманія, самогубство тощо.

Дитина з'являється на світ із двома базовими почуттями-прагненнями:

- почуттям неповноцінності й прагненням до досконалості як компенсацією цього почуття;
- соціальним почуттям спільності й прагнення до встановлення значимих соціальних відносин.

Кримінальна хроніка свідчить про зростання злочинності внаслідок наповнення її молодими особами: від алкоголізму, наркоманії, токсикоманії:

Згодом вищенаведена поведінка в багатьох випадках переростає в суспільно небезпечну, кримінальну.

Вчинок – це дія (акт) особи як суб'єкта суспільних відносин. Виділяють вчинки патріотичні та героїчні, мотивовані й немотивовані, ситуативні й імпульсивні, безвідповідальні й протиправні тощо. Характер вчинків обумовлений як особистим імперативом, так і в морально-правовим середовищем, у якому здійснюються ті або інші вчинки підлітків.

Вчинки, що порушують норми права, - кримінальні злочини, адміністративні правопорушення, дисциплінарні проступки – належать до категорії антигромадських дій. За їх скоєння передбачається юридична відповідальність.

Що ж стосується вчинків, які порушують норми моралі, то вони тягнуть за собою застосування до відповідних осіб морально-виховних заходів впливу.

За патріотичні й героїчні та інші соціально значимі вчинки особи відзначаються та нагороджуються у встановленому порядку.

Злочин – передбачене кримінальним законодавством суспільно небезпечне винне діяння (дія чи бездіяльність), скоєне суб'єктом злочину (ч.1 ст. 11 Кримінального кодексу України).

Суспільство завжди намагається жити за встановленими правилами, проте немає жодної людської спільноти, у якій би такі правила не порушувалися. Часто ці порушення мають дріб'язковий характер – наприклад, запізнення учня на урок, перехід дороги за межами пішохідного переходу, а іноді є надзвичайно небезпечними – як крадіжка чи вбивство людини. Відносини, пов'язані зі скоєнням людьми таких суспільно небезпечних діянь та визначенням відповідальності за їхнє скоєння, регулює кримінальне право, а самі ці діяння називаються злочинами. Злочини мають низку ознак, спільних з іншими правопорушеннями:

- небезпечні для суспільства;
- скоюють усвідомлено;
- скоюються всупереч заборон, визначених кримінальним законодавством.

Залежно від ступеня тяжкості злочини поділяються на злочини: невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі, особливо тяжкі.

Злочином невеликої тяжкості є злочин, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше двох років, або інше, більш м'яке покарання.

Злочином середньої тяжкості є злочин, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше п'яти років. Таким злочином є, наприклад, крадіжка – таємне викрадення чужого майна (ст.185 КК), давання хабара (ст.369 КК), ухилення від призову на строкову військову службу (ст.335 КК).

Тяжким злочином є злочин, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше десяти років.

Особливо тяжким злочином є злочин, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі. Прикладом може бути умисне вбивство (ст.115 КК) чи організація озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи окремих осіб (ст.257 КК) тощо

Структура та складові відповідальності

Юридична відповідальність поділяється на перспективну (позитивну) і ретроспективну (негативну).

Позитивна юридична відповідальність – специфічні правовідносини між державою, колективом людей та окремою особою.

Ретроспективна юридична відповідальність – специфічні правовідносини між державою й правопорушником внаслідок державно-правового примусу, що характеризуються засудженням протиправного діяння й суб'єкта правопорушення, прикладанням до останнього обов'язку перетерпіти позбавлення й несприятливі наслідки особистого, майнового, організаційного характеру за скоєне правопорушення.

Ознаки ретроспективної юридичної відповідальності:

- державно-правовий примус;
- негативна реакція держави на правопорушення й суб'єкта, що винний у його скоєнні;
- обов'язок правопорушника перетерпіти несприятливі наслідки за свою протиправну поведінку.

Розрізняють юридичну відповідальність:

- кримінально-правову;
- адміністративну;
- цивільно-правову;
- трудову (дисциплінарну, матеріальну відповідальність робітників і службовців) та ін.

Кримінальна відповідальність – різновид ретроспективної юридичної відповідальності, що полягає у застосуванні міри кримінального покарання до фізичних осіб, винних у скоєнні злочину.

Адміністративна відповідальність, під якою розуміють покладення на порушників загальнообов'язкових правил, що діють в управлінні та в інших сферах, адміністративних стягнень, які передбачають для цих осіб обтяжливі наслідки майнового чи морального характеру.

Цивільно-правова відповідальність. Це відповідальність фізичної чи юридичної особи за порушення договірних зобов'язань, за заподіяння позадоговірної майнової шкоди, а також за порушення особистих майнових прав. Завданням цивільно-правової відповідальності є захист прав власника.

Невідворотність відповідальності як один із принципів законності держави ще не означає, що особа за кожне правопорушення має обов'язково нести юридичну відповідальність, відбутися повністю покарання, чи на неї повинно бути накладене стягнення.

Підстави звільнення від юридичної відповідальності

Такі підстави передбачаються у кримінальному, адміністративному, трудовому та іншому законодавстві. Наприклад, кримінальне законодавство передбачає випадки звільнення особи від кримінальної відповідальності та кримінального покарання (ст. 50, 51 КК).

Підстави звільнення від кримінальної відповідальності:

- ужиття до неповнолітнього, який скоїв злочин, примусових заходів виховного характеру;
- ужиття застосування до особи, яка скоїла злочин, що не має великої суспільної небезпеки, заходів виправлення й перевиховання без застосування кримінального покарання, через притягнення такої особи до адміністративної відповідальності;
- передача матеріалів справи на розгляд у товариські суди; вжити заходів медичного характеру;
- передача особи на поруки громадській організації або трудовому колективу.

Підставами звільнення від адміністративної відповідальності є:

- давність притягнення до адміністративної відповідальності;
- передача матеріалів справи на розгляд товариського суду, громадської організації чи трудового колективу;
- обмеження усним зауваженням у разі скоєння незначного адміністративного правопорушення.

Юридична особа (власник або уповноважений ним орган) чи фізична особа може замість накладення дисциплінарного стягнення передати питання про правопорушення на розгляд трудового колективу або його органу.

Правопорушення як один із різновидів протиправних діянь тягне за собою ретроспективну юридичну відповідальність, що є реакцією держави на правопорушника й ті діяння, які він скоїв і за які зобов'язаний понести певну кару чи стягнення з метою виправлення й перевиховання.

Відповідальність дітей та молоді згідно із законодавством про освіту

I. Відповідальність дітей та молоді за Законом «Про освіту».

Особи відповідного віку, які навчаються у закладах освіти, мають статус вихованців, учнів, студентів, слухачів, стажистів тощо. Згідно зі ст. 52 Закону України «Про освіту», обов'язками вихованців, учнів, студентів, слухачів, стажистів є:

- додержання законодавства, моральних, етичних норм;
- систематичне та глибоке оволодіння знаннями, практичними навичками, професійною майстерністю, підвищення загального культурного рівня;
- додержання статуту, правил внутрішнього розпорядку навчального закладу.

Інші обов'язки осіб, що навчаються, встановлюються законодавством, положеннями про навчальні заклади та їхніми статутами.

II. Відповідальність молоді за законом «Про професійно-технічну освіту».

За визначенням зі ст. 36 Закону України «Про професійно-технічну освіту», учень ПТНЗ є суб'єктом професійно-технічної освіти, це випускник основної або старшої загальноосвітньої школи, зарахований до ПТНЗ на навчання за програмами професійно-технічної освіти.

Права учня ПТНЗ, окрім прав, передбачених Законом України «Про освіту», регламентуються ст. 37 Закону «Про професійно-технічну освіту», до яких відносяться:

- належні умови навчання за обраною професією;
- матеріальне забезпечення в період навчання на умовах і в порядку, встановлених Кабінетом Міністрів України;
- навчання професії за індивідуальною програмою;
- безоплатне користування навчально-виробничою, культурно-спортивною, побутовою, оздоровчою базами навчального закладу;
- матеріальна допомога;
- оплату праці під час виробничого навчання й практики згідно із законодавством;
- безоплатне медичне обслуговування, коли користування засобами лікування, профілактики захворювань та зміцнення здоров'я;
- щотижневий відпочинок і канікули протягом навчального року та після його закінчення;
- безоплатне оволодіння іншою професією у разі хвороби, яка не дозволяє продовжити навчання за обраною професією;
- пільговий проїзд у транспорті в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Гарантії соціального захисту учня, слухача та випускника професійно-технічного навчального закладу визначені ст. 38 Закону «Про професійно-технічну освіту».

1. Час навчання у ПТНЗ зараховується до трудового стажу учня, слухача, у тому числі в безперервний і в стаж роботи за спеціальністю, що дає право на пільги, встановлені для відповідної категорії працівників, якщо перерва між днем закінчення навчання і днем зарахування на роботу за набутою професією не перевищує 3 місяців.

2. Випускникам ПТНЗ денної форми навчання, які навчалися 10 і більше місяців, надається оплачувана відпустка підприємством, установою, організацією протягом перших 3 місяців роботи в ньому. Тривалість щорічної основної відпустки випускників віком до 18 років становить 31 календарний день, випускників віком понад 18 років – відповідно до встановленої на підприємстві для робітників відповідної професії, спеціальності, посади.

3. Випусникам, які навчалися за денною формою навчання менш ніж 10 місяців, час навчання зараховується до трудового стажу, що дає право на щорічну основну відпустку.

4. Випусникам ПТНЗ, які навчалися за державним замовленням, держава гарантує надання першого робочого місця відповідно до одержаної професії згідно із законодавством.

5. Інші питання соціального захисту учня, слухача ПТНЗ регулюються законодавством.

Обов'язки й відповідальність учня ПТНЗ

(ст.39 Закону України «Про професійно-технічну освіту»)

Учні ПТНЗ, окрім обов'язків, передбачених Законом України «Про освіту», зобов'язані:

- виконувати вимоги навчальних програм і системи контролю знань, умінь і навичок;
- відвідувати заняття, у тому числі й за індивідуальним графіком;
- виконувати під час проходження виробничої практики вимоги нормативно-правових актів, які регулюють роботу працівників відповідних підприємств, установ, організацій;
- дотримуватися правил охорони праці та техніки безпеки під час практичного навчання й виробничої практики;
- бережно ставитись до обладнання, засобів навчання та інвентарю, що використовуються в навчально-виробничому й навчально-виховному процесі.

Збитки, навмисно заподіяні учнями, слухачами навчальному закладу, підприємству, установі, організації, відшкодовуються ними особисто або за рахунок їхніх батьків (опікунів) відповідно до законодавства.

За невиконання обов'язків і систематичне порушення статуту ПТНЗ, правил внутрішнього розпорядку ПТНЗ, незадовільну успішність до учня, слухача застосовуються такі санкції (заходи впливу), як:

- попередження;
- догана;
- відрахування з навчального закладу.

Порядок накладання дисциплінарного стягнення, відрахування з ПТНЗ встановлюється його статутом та правилами внутрішнього розпорядку.

Причини відрахування учня з ПТНЗ:

- за власним бажанням;
- за станом здоров'я;
- переведення, за його згодою, в інший навчальний заклад;
- незадовільні успішність, поведінка;
- невиконання вимог навчального плану та навчальних програм;
- вирок суду, який набрав чинності;
- грубі порушення навчальної дисципліни або правил внутрішнього розпорядку ПТНЗ (порушення встановленого порядку управління ПТНЗ).

Заохочення учня ПТНЗ

Заохочення учня ПТНЗ, визначені ст. 40 Закону «Про професійно-технічну освіту». За досягнення високих результатів у навчанні та оволодінні професією, спеціальністю, за активну участь у виробничій діяльності та за інші досягнення застосовуються різні форми морального та матеріального заохочення учнів, слухачів, передбачені статутом ПТНЗ.

Для матеріального заохочення учнів, слухачів у ПТНЗ створюються фонди матеріального заохочення, які формуються за рахунок коштів бюджету, доходів від виробничої діяльності та залучення коштів підприємств, установ, організацій, громадян. Положення про фонд матеріального заохочення затверджується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері ПТО або засновником ПТНЗ.

Профілактика правопорушень в організації виховного процесу професійної школи

Головним напрямом в організації виховного процесу професійної школи повинен стати індивідуальний підхід до виховання учнів та студентів, стимулювання їхніх внутрішніх зусиль до саморозвитку й самовиховання, духовного пошуку, створення виховуючого середовища.

Із метою реалізації виховних функцій доцільно впровадити у практику роботи такі оптимальні форми діяльності в системі профілактичних заходів:

- планування профілактико-виховної роботи як невід'ємної частини всієї навчально-виховної роботи;
- програмування та методичне забезпечення морально-правового виховання студентів та їхніх батьків;
- тісна взаємодія з правоохоронними органами за місцем проживання студента;
- забезпечення належних умов для проживання, навчання й відпочинку студентської молоді в гуртожитках, дотримання в них установленого порядку й правил проживання, сприяння організації здорового способу життя;
- кураторам (наставникам) особливу увагу звернути на впровадження інформаційно-просвітницької роботи серед студентів; розвиток їх творчих та інтелектуальних здібностей, залучення до різноманітної позааудиторної діяльності, формування у студентів свідомої мотивації на здоровий спосіб життя;
- співтворчість з активом та органами самоврядування, молодіжними творчими об'єднаннями у вирішенні питань виховної роботи та профілактики асоціальної поведінки серед молоді.

Із метою профілактики розповсюдження шкідливих звичок необхідно організовувати та проводити лекції, групові заняття, різноманітні акції, сюжетно-рольові ігри, тренінги тощо.

Пропаганда серед батьків здійснюється з використанням таких форм роботи, як батьківські збори, перегляд та обговорення відео-, кінофільмів, телепередач, проведення індивідуальних консультацій та зустрічей з юристами, психологами, представниками неурядових організацій тощо.

При цьому варто піднімати авторитет родинного виховання, акцентувати увагу на відповідальності сім'ї за утримання, виховання й долю дитини.

Для профілактичної роботи рекомендується залучати спеціально підготовлених педагогів, юристів, соціальних працівників, політиків та державних службовців – тобто усіх повноважних, службових та владних осіб, які причетні до виховання підростаючого покоління.

Для підвищення ефективності профілактичної роботи щодо попередження асоціальної поведінки необхідне всебічне вивчення проблеми, що потребує участі науковців різного профілю: соціологів, психологів, лікарів, генетиків, педагогів тощо.

Пріоритетною діяльністю навчальних закладів є науково-методична робота, а саме:

- вивчення законодавчих актів, нормативно-правових документів, інструкцій, наказів, обговорення науково-методичної літератури, що відображають проблему асоціальної поведінки молоді;
- проведення відкритих занять, навчально-виховних заходів;
- вивчення та пропагування новітніх технологій виховання й педагогічного досвіду;
- розробка методичних, інформаційно-довідкових, рекламних матеріалів на допомогу кураторам, вихователям, класним керівникам, батькам, студентам;
- проведення тематичних семінарів, конференцій, засідань кафедр, вчених та педагогічних рад, психолого-педагогічних консилиумів із метою надання науково-методичної допомоги професорсько-викладацькому складу ВНЗ;
- розробка методик щодо вивчення та прогнозування морально-ціннісних орієнтацій студентів;
- обговорення та затвердження тем наукових досліджень експериментально-дослідницької діяльності з проблеми асоціальної поведінки студентів;

створення творчих груп та підготовка студентів із питань поширення інформації про здоровий спосіб життя серед молоді, однокурсників, знайомих тощо.

Директори навчальних закладів повинні спільно з викладацьким складом переглянути науково-методичні підходи до організації виховної роботи з учнями та студентами.

Необхідно продовжити цілеспрямовану системну роботу щодо профілактики злочинності та правопорушень серед учнів ПТНЗ. Із цією метою:

проводити щоквартально моніторинг стану злочинності та правопорушень серед неповнолітніх, узагальнювати його результати і розробляти рекомендації щодо поліпшення превентивно-профілактичної роботи з попередження дитячої злочинності, бездоглядності та безпритульності;

ужити заходів щодо забезпечення змістовного дозвілля та зайнятості учнівської молоді в позаурочний час шляхом створення умов для здобуття позашкільної освіти, розвитку мережі гуртків у загальноосвітніх навчальних закладах, спортивних секцій;

систематично проводити спільно з працівниками МВС і соціальними службами акції «Канікули», «Урок», «Вокзал» тощо, спрямовані на запобігання злочинності серед неповнолітніх, дитячій бездоглядності та безпритульності.

Керівникам ПТНЗ рекомендується:

сформувати у кожному закладі бази даних учнів, схильних до правопорушень, і організувати їхній психолого-педагогічний супровід;

ужити заходів щодо підвищення рівня психолого-педагогічного діагностування учнів, проведення з ними індивідуальної право виховної роботи;

ужити заходів щодо залучення дітей з групи ризику до позашкільної освіти, до організованих форм відпочинку, у т. ч. у канікулярний період;

залучати органи громадського самоврядування закладу до проведення превентивно-профілактичних заходів;

приділити належну увагу просвітницькій роботі серед батьків.

Умови успішного виховного впливу вчителя на учня в ПТНЗ (За В.О. Сухомлинським)

1. Забезпечення єдності свободи вибору та морального обов'язку в умовах життєдіяльності навчального закладу.

Ця проблема залишається на сьогодні складною. Теоретично з цим положенням можна погодитися, практично – досягти цього важко. Дати учневі можливість само реалізовуватися й одночасно навчити відповідально ставитись до обов'язків, до правил і вимог в умовах навчального закладу – нелегко. Однак у цьому й успіх виховання.

2. Насичення гуманістичним змістом взаємовідносин учителів та учнів як реальний зв'язок моральності, доброти, щирості, поваги до особистості.

Виховна система навчального закладу не даватиме добрих результатів, якщо стосунки в ній побудовані на крайнощах: панібратстві, компліментарності, вседозволеності чи байдужості, «педагогіці вимог і заборон».

3. Прилучення учнів до найскладніших моральних цінностей у ранньому дитинстві.

Педагогам ПТНЗ доводиться стикатися вже з тим, що закладено в ранньому дитинстві. При цьому важливо віднайти в дитині те краще, що було сформоване раніше, підтримати його й зробити виразнішим настільки, щоб покривалося гірше.

4. Зосередження уваги в процесі виховання на позитивні сторони особистості.

В. Сухомлинський зауважував: «Виховання – це не усунення недоліків, а зміцнення в дитині всього найкращого. В такому випадку й недоліки усуваються самі по собі, їх витісняють бурхливі паростки досягнень...».

5. Глибоке знання сім'ї, всебічний неформальний контакт навчального закладу з батьками.

В. Сухомлинський: «Щоб добре вивчити дітей, треба добре знати сім'ю – батька, матір, братів, сестер, дідусів, бабусь». Досвід його школи є яскравим прикладом злиття батьківської та наукової педагогіки при спрямовуючій ролі останньої.

6. Віра в особисті можливості дитини.

7. Здатність учителя відчувати дитинство й бачити світ очима дитини.

В. Сухомлинський: «Дитинство, дитячий світ – це світ особливий. Діти живуть своїми уявленнями про добро і зло, про гарне й погане, у них свої критерії краси, у них навіть свій вимір часу: в дитинстві день здається роком, а рік – вічністю. Щоб мати доступ у цей казковий палац, ім'я якому Дитинство, Ви повинні перевтілитися, стати в якійсь мірі дитиною – тільки за цієї умови Вам доступна буде мудра влада над людиною-дитиною».

Це, звичайно, не значить, що треба погоджуватися з усіма її діями, вчинками. Дитина – особистість, якою, однак, треба мудро управляти. А для цього ми маємо вміння поставити себе на її місце.

8. Відмова від примусу й насильства над дитиною.

В. Сухомлинський був категоричним щодо застосування покарань. Таку ж позицію захищав в Америці доктор Спок. Та все ж «безконфліктне» виховання нереальне. Тільки треба добре думати над вибором покарання. Воно має бути таким. Щоб не принижувало особистість, без насильства, але щоб навчило відповідати за свої вчинки.

9. Правда і тільки правда!

В. Сухомлинський: «Слово вчителя повинно бути перш за все правдивим...».

Педагогічний ефект кожного засобу впливу вихователя на учня можливий тільки в комплексі з іншими. Принцип гармонії педагогічних впливів розглядався В.Сухомлинським як одна з фундаментальних закономірностей виховання.

Важливою умовою досягнення ефекту виховного впливу він вважав також створення колективу педагогів-одномумців, який при всій різноманітності педагогічних стилів повинен мати єдину виховну мету.

У навчальному закладі обов'язково повинна панувати така атмосфера, в якій педагоги хотіли б творчо працювати, а учні навчатися.

Виховання в сім'ї як основа формування та спрямованості вчинків, поведінки молодшої людини

Сукупність установок батьків, їхнього емоційного ставлення до молодшої людини, сприйняття молодшої людини батьками і відповідальних способів поведінки з нею утворюють стиль сімейного виховання. Вирізняють три етапи неправильного виховання, що практикуються батьками (на прикладі дітей, хворих на неврози):

А (неприйняття, емоційне відторгнення) – неприйняття індивідуальних особливостей дитини чи молодшої людини у поєднанні з жорстким контролем, регламентацією життя молодшої людини, нав'язування їм єдиного правильного (з погляду батьків) типу поведінки; поряд із жорстким контролем цей тип може поєднуватися з недостатнім рівнем контролю, байдужістю, цілковитим потуранням;

Б (гіперсоціалізація) – тривожно-недовірлива концентрація батьків на стані здоров'я молодшої людини, її соціальному статусі, очікуванні успіхів часто з недооцінюванням індивідуальних психологічних особливостей дитини чи молодшої людини;

В («кумир сім'ї») – концентрація батьків на молодій людині, потурання її примхам, іноді на шкоду іншим молодим людям або членам сім'ї тощо.

Чітке усвідомлення батьками того, що вони хочуть, може допомогти сформулювати їм свою позицію як вихователів і окреслити стратегію виховання.

Головні принципи і методи виховання, яких повинні дотримуватись батьки та педагоги

Головні принципи виховання:

Молода людина повинна знати, чого хочуть від неї батьки; що в її поведінці їх задовольняє, а що – ні. Претензії батьків слід аргументувати цими вимогами.

Не можна карати молоду людину за те, чого вона не знала. Відповідальність молодих людей за вчинки має базуватись на їхньому розумінні скоєного.

Перш ніж чогось вимагати від молодої людини, потрібно впевнитись, що вона не здатна.

Не можна карати молоду людину за поведінку, в якій нема злісної непокори. Потрібно відрізнити беспорядність і злісну непокору (беспорядність базується на забудькуватості, виникає в результаті помилок і випадковостей; злісна непокора є обдуманим актом, відмовою визнавати батьківську владу; виявляється лише тоді, коли молода людина знає, чого хочуть від неї батьки, й чинить протилежно).

Щоразу після владнання конфлікту молоду людину необхідно пригорнути й приголубити, показати їй свою любов.

У стосунках з дітьми потрібно керуватись любов'ю.

Не принижувати гідність молодої людини фізичними покараннями. Вони порушують її права як члена сім'ї й суспільства та свідчать про безсилля батьків як вихователів.

Порушення чи недотримання цих принципів, відсутність або недоступність культури виховання у батьків призводить до їхнього жорстокого поводження з дітьми.

Методи сімейного виховання – це сукупність способів виховних взаємодій батьків з дітьми, що допомагають останнім розвивати свою свідомість, почуття й волю, активно стимулюють (заохочують) формування досвіду свідомої правової поведінки, організації дитячої самостійної життєдіяльності, повноцінний моральний і духовний розвиток тощо.

Причини вибору суб'єктами виховного процесу конкретного методу виховання:

підходи до вибору мети й завдань виховання, що ставлять перед собою батьки;

зміни відносин у стилі й образі сімейного життя, у морально-психологічному кліматі сім'ї;

індивідуалізація виховання в сім'ї (переважна більшість родин виховує одного-двох дітей);

родинні зв'язки й почуття батьків, інших членів сім'ї і дітей, що можуть призводити до ідеалізації можливостей дітей, перебільшення їхніх здібностей, гідності, вихованості;

особистісні якості батька, матері, інших членів сім'ї, їхні духовні й моральні цінності й орієнтири;

досвід батьків й їхніх практичних умінь при реалізації комплексу методів з урахуванням віку й психофізичних особливостей молодих людей; особлива чутливість батьків до кожної дитини: «почуття міри», «почуття такту», «почуття дотику», «почуття орієнтира».

Спостереження, аналіз письмових (анкетних) і усних відповідей молодих людей показують, що той самий метод використовується різними батьками по-різному і з різним ефектом впливу на молодь.

Народна педагогіка виробила безліч методів виховання, спрямованих на формування гуманної, працьовитої, відданої своїй сім'ї, народу та Батьківщині особистості.